

EMAKEELE SELTSIS SÜNDINUD SÕNARAAMAT

MARI KENDLA

Annotatsioon. Saja-aastase ajalooa „Eesti murrete sõnaraamat“ on jõudnud poole peale. Artiklis käsitletakse selle saamislugu idee väljaütlemisest kuni käesoleva ajani. Vaadeldakse murdesõnaraamatu töös esinenud etappe ja Emakeele Seltsi rolli selles. Peatutakse sõnaraamatu tarbeks materjali kogumisel ja seadmisel, koostamispõhimõtete väljatöötamisel ning publitseerimisega seotud probleemidel. Kirjeldatakse sõnaraamatu praegust seisut ja selle kasutusvõimalusi.

Võtmesõnad: eesti murrete sõnaraamat, Emakeele Selts, leksikograafia, murdearhiiv

2019. aastal pidas „Eesti murrete sõnaraamat“ omamoodi sünnipäeva – ilmus sõnaraamatu 30. vihik, mis ühtlasi tähistas VI köite valmimist ja suursõnaraamatu jõudmist poole peale. Murdesõnaraamatu tähtsust pole kuidagi võimalik üle hinnata, sest tegu on ainulaadse, kõiki eesti murdeid hõlmava teosega. Sõnaraamatust leiab murdesõnu koos foneetilise, grammatilise ja tähendusliku iseloomustuse ning näitelauseetega kokku 117 ajaloolisest kihelkonnast (ehk murrakust), mh keelesaartelt Leivust, Lutsist ja Kraasnast. Suure murdesõnaraamatu valmimisele on aidanud kaasa sajad inimesed, alustades oma kodukandi keelepruuki vahendanud keelejuhtidest ja korrespondentidest, mööda Eestit rännanud kogujatest, kogude korrastajatest ja sedeldajatest ning lõpetades sõnastiku struktuuri välja töötajate, samuti koostajate ja toimetajatega. Arvestades materjali mahukust ja mitmepalgelisust, on oluline roll olnud kanda trüki toimetajatel, käesoleval sajandil ka tarkvaraarendajatel ning arvutilingvistidel.

Murdesõnaraamatu koostamise idee tekkis Eesti Kirjanduse Seltsi ringkondades. Aastal 1913 ilmus Johannes Aaviku „Üleskutse ja juhatus Eesti murdesõnade kogumiseks“, kus ta muu hulgas kirjutab: „Tähele pannes, missugused sõnad miski rahvas on loonud ja tarvitab, võib ka otsustada,

mis ta välimine tegevus, ta hariduse järg, ta kalduvused, ta vaimu laad, kogu ta mõtte ja tundeilm on ja on olnud. Rahvakeele sõnastiku kokkukorjamine ja uurimine on seepärast tähtis osa üleüldisest keeueuurimisest. [...] Seda kõike silmas pidades on Eesti Kirjanduse Seltsi Keele Toimekond tänavü otsustanud murdesõnade korjamise toime panna selle üleüldise Eesti keele sõnaraamatu tarvis, mida Selts tulevikus kavatseb välja anda“ (Aavik 1913: 168–170).

Kogumistöö ei saanud õieti alatagi, kui selle katkestas alanud sõda. 1920. aastal loodi Emakeele Selts, mille peamiseks ülesandeks kujunes murdematerjali kogumine. Kogumistöö tulemusena pidi valmima suur rahvakeele sõnaraamat. Aastal 1921 leppisid Eesti Kirjanduse Selts ja Emakeele Selts omavahel kokku, et murdeainese kogumine ja väljaandmine jäävad tervenisti Emakeele Seltsi hooleks. Nii saame murdesõnaraamatu puhul rääkida pea saja-aastasest tegevuskäigust, mille teostus algas Emakeele Seltsis. Süstemaatiline kogumistöö sai hoo sisse 1922. aastal, plaanis oli kümne aasta jooksul üles kirjutada terve Eesti rahvakeelne sõnavara. Tööd peeti sedavõrd oluliseks, et ekspeditsioonidele saadeti oma ala spetsialiste, keda ka vastavalt tasustati; rahaliselt toetas nii Emakeele Selts kui ka Vabariigi Valitsus (Saareste 1922: 152). Materjali kogumise peamiseks toetuspinnaks oli Ferdinand Johann Wiedemanni 1869. aastal ilmunud „Eesti-saksa sõnaraamat“, mille järgi tuli uurida kogu sõnavara 30 kihelkonnast (hiljem lisati loetellu veel 7 kihelkonda). Küsitlusteks kasutati ka Emakeele Seltsi üleskutseid ajalehtedes, Andrus Saarbeki (Saareste) teost „Murdesõnad Põhja-Eestist“ (1921) ning selliseid allikaid nagu Gustav Vilbergi (Vilbaste) „Randlaste sõnaraamat“ (I ja II osa, 1910, 1921) ja Alfred Sibula „Murdesõnad Räpina kihelkonnast“ (1913).

Kogumistöö algusperioodil registreeriti üksnes sõna, seevastu selle tähenduslik pool jäi tagaplaanile. Juba 1920ndate lõpupoole sai selgeks, et kogutud materjal pole sõnaraamatu koostamise jaoks piisav. 1928. aasta murdekogumise aruandes märgib Arnold Kask kokkuvõtvalt, et kogutud materjali hulk on suur, aga see ei tähenda, nagu hakkaks murdesõnastiku eeltöö juba lõpule jõudma. Materjalid vajasid järjestamist, kontrollimist, parandamist ja täiendamist. Puudusid haruldasemad sõnad ja näited sõnade kasutamise kohta, piisavalt hästi ei saanud jälgida sõnade tähendusi. Leiti, et senised kogud tuleb järjestada ja transkriptsioonilt ühtlustada, samuti on vaja alustada järeltkogumisega. Kui seni oli tegeldud toormaterjali

hankimisega, siis edaspidi tuli muu hulgas pöörata tähelepanu murdeainese tarvitamiskõlblikuks tegemisele. (Kask 1929: 54)

1930. aastail mindi sõnavarakogude täiendamiseks üle uuele küsitlusviisile, milleks oli küsitlemine mõisterühmade järgi. Selle ettepaneku tegi Julius Mägiste Emakeele Seltsi 1929. aasta oktoobris erakorralisel peakoosolekul. Ta tõi eeskujuks Soome, kus korraldati murdekogujatele ühiseid väljasõite koos etnograafidega. Mägiste märgib, et sellist tööd iseloomustavad suur täpsus üleskirjutamisel ja tähendusliku külje rõhutamine. Pärast teemakohaseid arutelusid otsustati Emakeele Seltsi murde-toimkonda kaasata ka etnograaf. Et täiendada kogusid, hakati koostama mõistealaseid küsitluskavu, nt aeg, ilmastik, kalandus. (Trinkman 1929: 124–126) Mõistelise kogumistöö üks tulemusi on Andrus Saareste „Eesti keele mõisteline sõnaraamat“ (I–IV osa, 1958–1968).

Mõistelistele küsitluskavadele lisaks küsitleti 1930. aastail inimesi ka Wiedemanni sõnaraamatu põhjal neis kihelkondades, kus seda polnud veel teha jõutud. Neljas kihelkonnas lõppes kogumine alles pärast sõda. Eesti murdearhiivi peamise ainese moodustavadki Wiedemanni sõnaraamatu järgi aastail 1922–1949 kogutud murrakusõnastikud 37 kihelkonnast üle Eesti. Nende kogude hulk on tähelepanuväärne – kokku üle 700 000 sedeli. Seda materjali iseloomustab aga nõuetest, kogumismetoodikast ja kogujate kompetentsist tulenev ebahühtlus. Kogumise algusperioodil oli ühe murrakukogu suurus umbes 9000 sedelit, seejuures oli vähe tähelepanu osutatud sõnade tähendusele. 1930ndate kogud on oluliselt täiuslikumad, sisaldas 30 000 – 60 000 sedelit murraku kohta, ning neis on põhjalikumalt kirjeldatud nii sõnade semantilist kui ka vormilist külge. Hulk murdematerjali koguti ka nn lisaõnastike järgi. Need koostati Wiedemanni sõnaraamatust puudunud ja haruldasemate murdesõnade kohta. Sel viisil juurde kogutud sedelite hulk ulatub üle 160 000 sedeli.

1939. aastal tõstatas Andrus Saareste küsimuse, kuivõrd täielikud on senised murdekogud ning milliseid tühikuid tuleks täita enne, kui asutakse murdesõnaraamatu käsikirja koostamise juurde. Selleks koostas ta proovi-artikli sõna *nadu* kohta, mida täiendas ka levikukaart. Saareste jõudis järeldusele, et materjali hulk on rahuldav, kui sõna on kogutud kõikide küsitlusvahendite, st Wiedemanni sõnaraamatu, lisaõnastiku ja mõisteliste küsitluskavade abil. (Saareste 1939: 105, 112) Samasuguse katse tegi Paul Ariste *sünd*-tüveliste sõnadega. Ta leidis, et sõnatüvest on üsna täielik ülevaade, on olemas piisavalt semasioloogilisi ja morfoloogiliselt

tähtsaid näiteid. Puudusena tõi ta aga esile murdekogujate ebauhtlase transkriptsiooni ning vähese tähelepanu sõnade tähenduslikele nüanssidele. (Ariste 1939: 126–127)

1940. aastal avaldas Arnold Kask ülevaate Emakeele Seltsi 20-aastasest tegevusest, rõhutades, et seltsi kõige tähtsam tegevusala on murdeuurimine. Ülevaatest selgub, et murdetoimkonnas on arutatud, kuidas teha murdesõnaraamatu eeltöid ja järjestada ainestikku ning mis kogusid kopeerida, aga konkreetsete otsusteni ei olnud veel jõutud. (Kask 1940: 38) Samas oli algust tehtud prooviartiklitega ning korrespondentide võrgu arendamisega. Võrgustikutöö algataja oli Alo Raun, hiljem asus võrku korraldama ja edasi arendama Hella Keem. Tema eestvedamisel ja organiseerimisel korraldati 1940. aastal ka esimene murdematerjali kogumise võistlus, mis andis häid tulemusi. Võistluste korraldamine ja korrespondentide võrgu arendamine jätkusid Emakeele Seltsis edaspidigi. Aastast 1958 juhendas korrespondente Helju Kaal, kogujate töö suunamisel ja korraldamisel pakkus abi ka 1963. aastal seltsis moodustatud murdetoimkond.

Pärast sõda toimusid mitmesugused organisatoorsed ümberkorraldused. 1946. aastal rajatud Eesti NSV Teaduste Akadeemia koosseisus alustas 1947. aastal tööd Keele ja Kirjanduse Instituut¹. Osa Emakeele Seltsi tegevusi läks üle instituudile, sealhulgas murdesõnaraamatu koostamise ülesanne. Selts deponeeris vast loodud instituudile oma murdekogud, mis toona sisaldasid juba 950 550 sedelit. Selts jätkas endiselt murdematerjalide kogumist korrespondentide kaasabil. Kogumistööga jäi seotuks ka instituut, kes selle kõrval hakkas koostama sõnaraamatut.

1947. aastal tutvustas Kask murdesõnaraamatu koostamise põhimõtteid. Ta märkis, et sõnaraamat peab sisaldama võimalikult paljusid meie murretes esinevaid murdesõnu, samuti nende murdelisi esinemiskujusid. Lisaks leiti, et tuleb anda ülevaade sõnade tarvitamisest, eriti rahvapärasest fraseoloogiast ning et sõnaraamat peaks võimaldama mõningal määral esile tõsta etnograafilist ja folkloristlikku laadi materjali. Materjali esitamisel peeti oluliseks, et see oleks tähestikulises järjestuses, mitte tüvisõnade järgi. Ka liitsõnu soovitati järjestada alfabeetiliselt, mitte vastavalt põhisõnale (nagu Wiedemanni). Vormistiku näitamisel tuli piirduda olulisimaga, s.t astmevahelduse ja tunnuste liitumisega. Kask leidis, et sõnaraamat on eelkõige leksikaalne teos, mistõttu tuleb morfoloogilise

¹ Aastast 1993 Eesti Keele Instituut.

osa esitust piirata tunduvalt enam, kui seda varem kavatseti. Peale koostamispõhimõtete tutvustuse esitas ta ka näiteartiklid verbist *hagema* ning nimisõnadest *angerjas* ja *hang* koos liitsõnadega. (Kask 1948: 152–155)

Sõnaraamatu käsikirja koostamisega tegid algust Mari Must ja Aili Univere 1948. aastal. Paar aastat hiljem, kui käsikirjaga oli jõutud *d*-alguliste sõnadeni, tuldi veendumusele, et sõnaraamatut pole võimalik teha kihelkonnakogude alusel. Hakati koostama ühtset murdearhiivi koondkartoteeki, millele kulus kümmekond aastat. Koondkartoteek koosneb alfabeetiliselt järjestatud originaalkogude koopiatest, mis seati uute põhimõtete alusel: liitsõnad esitati täiendsõna järgi, tuletised omaette märksõnadena, ühe sõna piires eristati eri tähendused, mistõttu tuli mõnest sedelist teha mitu koopiat. Lisaks varustati kartoteek viitesedelitega, nagu liitsõna- ja sünonüümi viited. Eesti murdearhiivi koondkartoteegi põhiosa moodustavad seega koopiad originaalkogudest ja nende lahkusedeldused, kuid leidub ka väljasedeldusi murdetekstidest, Kirjandusmuuseumi ja Eesti Rahva Muuseumi kogudest. Kopeerimine jätkus 1990ndate keskpaigani ehk senikaua, kuni uut ainet koguti. Selleks ajaks oli kirjakeele mõju juba sedavõrd suur, et hilisemat materjali murdesõnaraamatusse üldjuhul ei võetud, mis tähendab, et sõnaraamat peegeldab valdavalt 19. sajandi lõpu ja 20. sajandi alguse keelekasutust. Olgu siinkohal öeldud, et talletatud murdesõnavara suurema osa on kirja pannud eriväljaõppe saanud kogujad ja keeleteaduskonna üliõpilased ning hiljem ka korrespondendid, kelle tööd koordineeris Emakeele Seltsi muredetoimkond. Nüüdseks sisaldab murdearhiivi koondkartoteek üle 2,7 miljoni sõnasedeli (originaalkogude suurus on 1 748 530 sedelit). Selle kartoteegi põhjal käib sõnaraamatutöö praeguseni. Et tegu on väga mahuka ja põhjaliku murdekoguga, siis ei kaota see oma tähtsust ka pärast sõnaraamatu ilmumist, kuna kaugeltki kogu kartoteegis olev materjal ei mahu sõnaraamatusse.

Pärast koondkartoteegi valmimist 1964. aastal asuti murdesektori juhataja Mari Musta eestvedamisel taas sõnaraamatu käsikirja juurde. Kõigepealt töötati välja sõnaraamatu koostamise põhimõtted. Vaatluse all olid sellised probleemid nagu sõnavalik, sõnaartikli struktuur, foneetilise, grammatilise ja tähendusliku iseloomustuse andmine ning leviku esitamine. Näiteks otsustati ühe märksõna alla koondada eri murdevariandid (**kaev**: *kaev*, *kaiv*, *kaju*, *kao*), ent eri teid pidi arenenud variandid esitada lahus (**esine** vs. **edine**, **tüügas** vs. **tüvikas**, **lahja** vs. **laih**). Seletuste puhul taheti anda peamiselt lihtvasteid ja kirjeldus ainult siis, kui lihtvasteid

polnud (nt etnograafilised asjad). Tõdeti, et murdenäidete ammendav esitamine ei ole enam sõnastiku peaülesanne, seega tuleks kogumahtu silmas pidades ühe tähenduse illustreerimiseks esitada kuni viis lauset. Ka morfoloogilise info esitamisel peaks piirduma kõige olulisemaga (astmevaheldus, tüvevokaal, muutmisviis). Otsustati kasutada lihtsustatud transkriptsiooni, mille aluseks on murdekorrespondentide jaoks välja töötatud märkimisviis. (Mäger 1966: 664–665)

Aastail 1964–1967 valmisid mitu prooviariklikult ja esialgne käsikirja vahemikus *a–heit*. Nagu see tegevuskäik näitab, siis koos uute põhimõtete väljatöötamisega alustati ka sõnaraamatu käsikirja koostamist taas algusest. Selline toimimisviis näitab ühelt poolt tegevuse keerukust, teisalt soovi saavutada parim tulemus. Kollektiivse ühistööna ilmus 1968. aastal „Eesti murrete sõnaraamatu prospekt“ koos näiteartiklitega (autorid Mari Must, Mart Mäger, Salme Nigol, Valdek Pall, Aili Univere, Helmi Viires). Tegu oli olulise arenguga, kuigi väljaanne esitas tolleks ajaks väljatöötatud põhimõtted koos tõdemusega, et prospekt ei ole kaugelki täiuslik. Arvati, et töö käigus tuleb teha mitmesuguseid muudatusi, enne kui kõige otstarbekam esitusviis leitakse. Eessõnas oli ka üleskutse üldsusele, et avaldataks sõnaraamatu tulevase sisu kohta oma arvamust ja saadetakse neid instituudile. Must tõdes, et mitmekõitelise sõnaraamatu töö on keerukas, väga mahukas ja võtab üldjuhul plaanisetust alati rohkem aega. Sõnaraamatu ühtluse huvides peeti aga oluliseks, et käsikirja trükkiaandmisega ei kiirustataks. (Must 1975: 109)

1974. aastal tõstasid taas sõnaraamatuga seotud probleemid. Leiti, et koostamispõhimõtteid tuleb lihtsustada ning vaja oleks toimetajat, kes tegeleks ainult selle tööga (Ahven 2007: 579). Nii jätkus koos sõnaraamatu käsikirja koostamisega ka koostamispõhimõtete täpsustamine. Sõnaraamatu koostamise kord vaadati veel kord üle aastatel 1976–1977, siis oli murdesektori juhataja juba Valdek Pall. Korrektiive tehti eelkõige märksõnastamises, fraseoloogia ja viidete esitamises. Käsikirjaga oldi selleks ajaks jõutud *l*-alguliste sõnadeni, uue käsikirja koostamise kõrval täiendati ja redigeeriti algusosi.

1977. aastal arvutuslingvistika sektoris kavandatud eesti etnogeograafia uurimisprogrammi üks osa oli ka eesti murrete sõnavaraliste suhete uurimine. Selleks koostati murdesektoris eesti murrete sõnaraamatu märksõnade loend koos levikuandmetega, millele lisati olulisimad murdevariandid ja lühiaandmed sõna tähenduse *resp.* kasutusvaldkonna

kohta. Nende andmete alusel anti välja „Väike murdesõnastik“ (toim. Valdek Pall), mille esimene köide ilmus 1982. ning teine 1989. aastal. Sõnastik näitab kasutajatele, mis sõnad ja kui laialt alalt on registreeritud murdearhiivis, kust on juba võimalik edasi uurida lisateavet sõnade tähenduse, kasutuse jm kohta. Sellisena on sõnastik murdeuurijatele oluliseks abimeheks tänapäevalgi, seejuures saab seda kasutada ka interneti vahendusel.

1984. aastal andis murdesektor instituudi nõukogule arutada sõnaraamatu esimese köite esimese vihiku. Arvamusi oli väga erinevaid. Leiti, et sõnaraamat on liiga tihe, mahtu tuleks oluliselt piirata ja pikki artikleid on raske kasutada. Samas tõdeti, et tegu on eesti keeleteaduse tippteosega, koostamis põhimõtted tuleb säilitada ning jätkata samamoodi. Nõukogu otsustas, et „Eesti murrete sõnaraamat“ pakub usaldavat ja täpset allikmaterjali niihästi eesti keele ja sugulaskeelte uurijatele kui ka keeleteaduse naaberdistsipliinide esindajatele. I köite 1. vihik on oskuslikult koostatud ja korralikult toimetatud“ (Ahven 2007: 904). Nõukogu tunnistas sõnaraamatu trükivalmis olevaks ning andis loa publitseerimiseks (samas).

Kõik aga ei läinud nii ladusalt, nagu plaaniti. Peamine põhjus, miks käsikiri veel kümneks aastaks seisma jäi, oli tehnilist laadi: trükikojas polnud võimalik tekitada selliseid murdemärke, nagu sõnaraamat eeldas. Oma osa oli ka finantsprobleemidel. Käsikirja koostamine aga jätkus ja 1990ndate keskpaigaks jõuti sellega *s*-alguliste sõnadeni, paralleelselt koostamisega seati esimesed vihikud trükivalmiks. Selleks ajaks oli ka tehnoloogia nii palju edasi arenenud, et arvutitesse oli murdesõnaraamatu trükkimiseks installeeritud vajalik tarkvara. 1994 oli lõpuks see tähelepanuväärne aasta, kui ilmus trükist „Eesti murrete sõnaraamat“ esimene vihik. Seda esitleti 20. oktoobril 1994 Eesti Keele Instituudis, kus esitluskõne pidas Helmi Neetar. Ta märkis, et „Eesti murrete sõnaraamat“ on tunnistäht väikese rahva püsimisest läbi sajandite, see on mälestusmärk tema keelele, kestvusele ja edasiarengule. Sõnaraamat põhineb rahvasuust talletatul, mis säilib murdearhiivis sõnasedeleina, murdetekstidena ja salvestistena. Sõnaraamatus kajastub eestlaste sõnarikkus, -kasutus ja -osavus. Vihjates sõnaraamatu pikale valmimisprotsessile, tõdes Neetar, et murdesõnaraamatu algusots on sündinud läbi katsetuste, vaidluste ja ümbertegemiste. Ta märkis, et sõnaraamat ei ole selline, nagu nägid seda omal ajal ette Andrus Saareste ja Paul Ariste, hiljem Arnold Kask, ning et see pole ka päris selline, nagu oli sõnastatud „Eesti murrete sõnaraamatu

prospektis“, vaid on kõigi eelkäijate töö tulem, mis hakkab elama oma elu. (Neetar 1998: 182, 184)

1995. aastal otsustati käsikirja koostamine peatada, kuna sellega oldi toimetamistööst kaugemale ette jõutud ning põhirõhk asetati seni koostatu trükivalmiks toimetamisele. Nii ilmusid aastatel 1995–1997 järgmised seitse vihikut, edaspidi nägi trükivalgust üks, üle aasta kaks vihikut aastas.

Aastal 2012 ilmus „Eesti murrete sõnaraamatu“ 23. vihik. Järgmise, 24. vihikuga kaasnesid aga mitmesugused muudatused. Kätte oli jõudnud veebiajastu, ka murdesõnaraamatu töö kolis veebipõhisesse töökeskkonda EElex. Seetõttu tuli üle vaadata sõnaraamatu materjali esitamise põhimõtted ja teha mitmeid muudatusi, seda eelkõige lühendite esitamisel. Lühendeid muudeti senisest arusaadavamaks ja eesti keele pärasemaks, nt *a vs. adj*, *u vs. uus*, *fig vs. piltl*, *spor vs. hajusalt*. Mõned varem kasutusel olnud lühendid jäid aga sõnaraamatust üldse välja, kuna jõuti arusaamisele, et murdesõnaraamatus pole otstarbekas minna sõnaliikide määramisel nii detailseks, nt eristada asesõnade liike (*det-pron*, *ind-pron*).

Muudatused puudutasid ka sõnaraamatu väljaandmist. Maailmas oli tendents sinnapoole, et sõnastikud ilmuvad ainult veebiversioonis. See on ühelt poolt keskkonnasäästlikum ning teisalt annavad veebisõnastikud kasutajale rohkem võimalusi päringute tegemiseks ja sõltumatuse asukohast. Nii jõuti seisukohale, et ka murdesõnaraamat enam trüki ei ilmu, ning vihikute paberil väljaandmine peatati. Sama teed olid läinud soomlased oma murdesõnaraamatuga. 24. vihiku lõpust võib lugeda: „„Eesti murrete sõnaraamatu“ 24. vihik (*lõpetis–maaglema*) jääb viimaseks paberile trükitud vihikuks, edaspidi ilmub sõnaraamat üksnes veebiväljaandena. Nii juba ilmunud (1–24) kui ka järgnevaist (25–60) vihikuist kujuneb ajapikku terviklik e-sõnaraamat, millele pääseb ligi Eesti Keele Instituudi kodulehelt (<http://www.eki.ee/>).“

2016. aastal, kui sõnaraamatuga oldi tinglikult jõutud 27. vihiku juurde, otsustati siiski taastada ka paberväljaanded. Määravaks sai asjaolu, et murdesõnaraamatu kasutajaskonnas on palju neid inimesi, kelle jaoks on just trükivihikutel nii praktiline kui ka emotsionaalne väärtus: „Eesti murrete sõnaraamat“ on üks ja kordumatu. Nii vormistati veebimaterjal jälle vihikuteks ning üksteise järel anti välja 25.–27. vihik. Pärast seda on taastunud tavapärane rütm, mille järgi ilmub aastas üks vihik ja samas mahus täieneb veebisõnastik. Käesoleval aastal on murdesõnaraamat jõudnud 31. vihikuni, mis hõlmab sõnade vahemikku *osatlema–pari*.

Seni valminud murdesõnaraamat sisaldab umbes 62 000 märksõna, igal aastal täieneb sõnaraamat keskmiselt 2000 märksõna võrra. Suureks töövoiduks peab sõnaraamatu praegune töörühm (Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu) ka seda, et veebi on viidud murdesõnaraamatu kogu ilmunud osa. Nii saame eesti murrete sõnaraamatu puhul rääkida nii paber- kui ka veebiversioonist, samuti on võimalik veebis lehitseda sõnaraamatu PDF-faile.

Sellel, miks võttis murdesõnaraamatu trükis avaldama hakkamine nii kaua aega, on omad selged põhjused: alguses materjali vähesus ja ebaühtlus, siis kogu maa halvanud poliitilised sündmused, edasi materjali järjestamisega seotud raskused, erinevad arusaamad koostamispõhimõtetest ning hiljem tehnilised ja finantsprobleemid. Praeguseks on saja-aastase ajaloo murrete sõnaraamat jõudnud poole peale. Algsete plaanide järgi 6-köitelisest sõnaraamatust kujuneb poole suurem ja tõenäoliselt kõige mahukam eesti keele sõnaraamat. Kui praeguseks suurimal ehk seletussõnaraamatul on lehekülgi 5168, siis murdesõnaraamatul on poolel maal neid 6276. Sõnaraamatu tegemine läheb aga hoogsalt edasi ja võib arvata, et selle teine pool valmib tänu materjali ja koondkartoteegi olemasolule, koostamispõhimõtete selgusele ja sõnaraamatutööd toetavatele info- tehnoloogilistele lahendustele kindlasti kiiremini.

„Eesti murrete sõnaraamatut“ on koostanud Anu Haak, Evi Juhkam, Ann Kask, Mari Kendla, Varje Lonn, Mari Must, Mart Mäger, Helmi Neetar, Salme Nigol, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Valdek Pall, Eevi Ross, Aldi Sepp, Aili Univere, Jüri Viikberg ja Helmi Viires ning toimetanud Anu Haak, Evi Juhkam, Mari-Liis Kalvik, Mari Kendla, Tiina Laansalu (Tärk), Varje Lonn, Helmi Neetar, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Valdek Pall, Eevi Ross, Aldi Sepp, Mari-Epp Tirkkonen ja Jüri Viikberg.

Kirjandus

- Aavik, Johannes 1913.** Üleskutse ja juhatus Eesti murdesõnade kogumiseks. – Eesti Kirjandus 4–5, 168–182.
- Ahven, Eeva 2007.** Pilk paberpeeglisse. Keele ja Kirjanduse Instituudi kroonika 1947–1993. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Ariste, Paul 1939.** Rahvakeele sõnaraamatust. – Eesti Keel 5, 121–128.
- Kask, Arnold 1929.** 1928. aasta murdekogumise aruanne. – Eesti Keel 1–2, 53–54.

- Kask, Arnold 1940.** Ülevaade AES-i kahekümneaastasest tegevusest. – Eesti Keel 1–2, 34–49.
- Kask, Arnold 1948.** Eesti rahvakeele-sõnaraamatu koostamise printsiibid ja teose üldilme. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Teaduslik sessioon 23.–29. aprillini 1947, Ühiskonnateaduste Osakonna istungid. Tartu: Teaduslik Kirjandus, 151–169.
- Must, Mari 1975.** Uut ja puudu olevat „Eesti murrete sõnaraamatus“. – Emakeele Seltsi aastaraamat 19–20. Tallinn: Eesti Raamat, 109–127.
- Mäger, Mart 1966.** Eesti murrete sõnaraamat. Ajalugu, koostamisprintsiibid, väljavaated (järg). – Keel ja Kirjandus 11, 663–669.
- Nectar, Helmi 1998.** Kõne „Eesti murrete sõnaraamatu“ esitlemisel. – Emakeele Seltsi aastaraamat 35–42. Tartu, 182–185.
- Saareste, Andrus 1922.** Murdesugemete kogumine 1922. a. – Eesti Keel 2, 151–156.
- Saareste, Andrus 1939.** Mida pakuvad meile AES-i murdekogud? – Eesti Keel 5, 105–113.
- Trinkman, E. 1929.** Erakorraline peakoosolek 13. okt. 1929. – Eesti Keel 5–6, 124–127.

Mari Kendla
 Eesti keele ajaloo, murrete ja soome-ugri keelte osakond
 Eesti Keele Instituut
 Roosikrantsi 6
 10119 Tallinn
 mari.kendla@eki.ee

A dictionary born of the Mother Tongue Society

MARI KENDLA

The year 2019 saw the publication of Fascicle 30 of the Estonian Dialect Dictionary. This meant the completion of Volume 6 and the first half of the lexicographic monument. The dictionary is a unique achievement, covering all Estonian dialects. Each entry word is presented together with its phonetic, morphological and semantic characteristics as well as example sentences. Altogether, the material represents 117 historical parishes.

The Estonian Dialect Dictionary has a long history. The idea of compiling one was first aired in the circles of the Estonian Literary Society. In 1913 Johannes Aavik published an appeal with instructions for collecting Estonian dialect words, but the attempt was nipped in the bud by the imminent war. In 1920 the Mother Tongue Society was established. Its main mission was collection of dialect material with a view to a comprehensive dictionary of vernacular Estonian. Since 1921, according to an agreement between the Estonian Literary Society and the Mother Tongue Society, all responsibility for collecting and publishing dialect material has been the responsibility of the Mother Tongue Society. Thus, the effort of compiling the comprehensive dialect dictionary has been going on for nearly a century, while its practical execution started at the Mother Tongue Society.

In 1947 the compilation of the dialect dictionary became one of the tasks of the newly founded Institute of Language and Literature (since 1993 the Institute of the Estonian Language). After decades of material collection, alphabetical compilation of a summary card index, development and formulation of the compilation principles for the dictionary, and creating software for layout and printing, the long-awaited Fascicle One saw light in 1994.

The fascicle currently under preparation (*osatlema-pari*) carries the number 31. The part of the dictionary completed so far contains about 62,000 entry words, annually supplemented by another 2,000. The recently published online version means a remarkable expansion in access and usage of the dictionary.

Keywords: Estonian Dialect Dictionary, Mother Tongue Society, lexicography, dialect archives